

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לב-לג

מְלֵאכַת מַחְשֶׁבֶת

מחקרים במדעי היהדות מוגשים לפרופסור
בצלאל בריכוכבא

בהגיעו לגבורות

חלק א

עורכי הכרכים:

סטפני בינדר, אשבל רצון וינון שבטיאל

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
דוד אסף, יורם כהן, משה מורגנשטרן, ורד נעם,
ישי רוזן-צבי, יובל רוטמן, דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: עומר מיכאליס

עריכת לשון (עברית): שרה פוקס
עריכת לשון (אנגלית): אליז שזר

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"ב

תעודה

חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה א
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ב
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ג
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ד
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ח-1988	תעודה ו
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ז
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ח
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה ט
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יא
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יב
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יג
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה יד
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טו
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה טז-יז
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יח
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה יט
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כ
קבוצת חידושי זוהר – מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כא-כב
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כג
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כד
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כה
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כו
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כז
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כח
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה כט
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה ל
מתלמידיו של אהרן. עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש, תשפ"א-2021	תעודה לא

בעטיפה: מטבע מימי מרד בר-כוכבא (132-136/135 לספ'). עץ תמר.

Classical Numismatic Group, Inc. <http://engcoins.com>

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליגנר

תוכן העניינים

חלק א

13	רשימת המחברים
	העורכים
17	על הקובץ
	סטפני בינדר, אשבל רצון, ינון שבטיאל
27	פרופסור בצלאל בר-כוכבא ומפעלו המדעי
27	א. קורות החיים של בצלאל בר-כוכבא
30	ב. תרומה למחקר
33	ג. רשימת פרסומים
39	ד. תקצירי הספרים שפרסם בצלאל בר-כוכבא באנגלית

היסטוריה

	1. ימי הבית השני – התקופה הנאו־בבלית והתקופה הפרסית
	רן צדוק
	על מוצא הכשדים, קשרי יהודה עם בבל וההשלכות הנובעות
55	מהממצא הרלוונטי
	אלכסנדר פאנטאלקין
	יוונים במזרח בתקופת השלטון הנאו־בבלי ועלילותיו של
73	אנטי־מנידאס, אחיו של אלקאיוס
	אלכסנדר רופא
95	עולמו של בעל ספר דברי הימים על פי היגדיו האנכרוניסטיים
	2. ימי הבית השני – התקופה ההלניסטית והחשמונאית
	מיכל דרורי אלמלם ודניאל שוורץ
107	'גליל הגוים' או 'גלילות פלשת' (מקבים א ה, 15)?

- דורון מנדלס
 127 רעיון מדיני הלניסטי בספר מקבים ב
- איל רגב
 137 דמותו של יהונתן המלך לאור מטבעותיו
3. ימי הבית השני – ימי הורדוס והנציבים
 יוסף גייגר
 157 הורדוס כאיש רוח יווני
- סטפני א' בינדר
 171 ניקולאוס איש דמשק: קטעים אוטוביוגרפיים
- טל אילן
 185 יוספוס כמקור לרומן בין טיטוס לברניקי
- לסטר ל' גראבה
 201 יוסף בן מתתיהו ו'עזרא ונחמיה': כיצד השתמש ההיסטוריון היהודי במקורותיו?
- זאב ספראי ורן אורטנר
 213 ביתי הוא מבצרי – לוחמה רב מפלסית ולוחמה תת-קרקעית בשטח בנוי בתקופה הרומית: המקרה של יהודה
4. לאחר החורבן – התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית
 מרים בן זאב הופמן
 243 טקיטוס ומקור העם היהודי
- מרב חקלאי
 259 עיון במשנה, בבא מציעא ד, א, לאור דיונים במשפט הרומי על חוזה מכירה (*emptio venditio*)
- עודד עיר-שי
 כת הנובאטיאנים, סבאטיוס – מומר יהודי ופרסביטר נובאטיאני – והוויכוח על מועד הפסחא הנוצרי: הַרְזִיָּה וזהות בראי ההיסטוריוגרפיה הנוצרית במאה החמישית
- 279

ארכאולוגיה

5. ארכאולוגיה והיסטוריה – עולמות נפגשים

רוני רייך
 על משמעותה של ה'ראיה מן השתיקה' בפרשנות ממצא
 317 ארכאולוגי חסר: מקרי מבחן מירושלים

יוסף פטריך, יונתן דבור, רועי אלבג
 'עוֹרָה לָמָּה תִּישָׁן אֲדָנִי הֶקִּיצָה אֶל תּוֹנַח לְנֶצַח' (תהילים מד, כד)
 339 על מפנה המקדש, חנוכתו וזריחת החמה

עוזי ליבנר ורועי צבר
 373 הרקע להשתלטות החשמונאית על הגליל

רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י
 389 לזמן הקמתו ופעילותו של בית הכנסת בהרודיון

גיא ד' שטיבל
 'מה יש בשם?': על אוסטרקון ממצדה, שמות, כינויים וכינויים
 423 מוסוים

ינון שבטיאל
 הגליל ומרד בר-כוכבא: מבט אחר לבחינת השתתפותו של הגליל
 451 במרד לאור עדותן של מערכות המסות

אלכסנדר מלמד
 מערכות המסות בנשר-רמלה ותרומתן לחקר מערכות המסות
 489 בארץ ישראל

6. חברה וכלכלה

מאיר בר-אילן
 533 שיעורן היחסי של הנשים בחברה היהודית בעת העתיקה

יהושע שוורץ
 'וקווצותיו סדורות לו תלתלים': על שער הראש והזקן של הגבר
 553 היהודי בספרות חז"ל

- אברהם (אבי) ששון
 579 הנוטע לרבים על אם הדרך – כלכלה וחברה
- זאב ספראי
 603 כלכלת פלשתינה – בין פלשתינה הרומית לשתי
 הפלשתינות הביזנטיות
- 698 תקצירים באנגלית
- 700 רשימת המחברים באנגלית

חלק ב

- 723 רשימת המחברים

ספרות ולשון

7. קומראן וספרים חיצוניים
 דבורה דימנט
 729 רעיון שתי הדרכים בטקסטים מקומראן
- כנה ורמן
 757 אחרית ימים הווה ומשיח שבא ומת
- נועם מזרחי
 799 'שירה מגויסת': למקורותיה של מגילת המלחמה ולתולדות השירה
 העברית בימי הבית השני
- יונתן אדלר
 855 מכלול שרידי התפילין ממדבר יהודה: פרסום ראשוני של פרויקט
 מחקר חדש
- אשבל רצון
 873 גאוגרפיה ותאולוגיה: צורת הארץ בספר העיריים והרקע המקראי
 שלה

8. משנה ותלמוד

- משה בר־אשר
 915 שני עניינות בדקדוק שם העצם בלשון המשנה
- דוד הנשקה
 925 קריאת התורה של יום הכיפורים במקדש: בין משנה ראשונה
 למשנה אחרונה
- דפנה ברץ
 957 מעשה 'הכוהן הצדוקי שהקטיר מבחוץ' בהשתלשלותו
- חיים מיליקובסקי
 975 ויקרא רבה פרשה כה פסקה ד ומקבילותיה: עיונים בהתהוות
 המדרש הקדום
- ציונה גרוסמרק
 993 'והיא איכא ימא דחמץ? דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו'
- דן יפה
 1013 *Nihil Obstat Imprimatur*: חכמי התלמוד והאוונגליונים של
 היהודים-הנוצרים – עיונים חדשים
9. תפילה ופרשנות
- יורם ארדר
 1037 דיני בכור בהמה טהורה בהלכתו של הקרא יפת בן עלי
- יהודה ליבס
 1071 ר' שלמה אלקבץ ושירו לכה דודי
- יעקב שמואל שפיגל
 1081 ר' דוד ב"ר אברהם פרווינצאלו וההקדמה שכתב לפירושו
 'חסדי אבות' על מסכת אבות
- חיים א' כהן
 1137 'פְּדָבֵר הָאָמֹר': מסורת קריאה ודקדוק הלשון הבאים כאחד
- 1178 תקצירים באנגלית
- 1180 רשימת המחברים באנגלית

יוספוס כמקור לרומן בין טיטוס לברניקי

טל אילן

מן המפורסמות הוא שהמלכה ברניקי (28-79 לספירה), בתו של המלך אגריפס הראשון, ניהלה בערוב ימיה רומן מתוקשר היטב עם בנו של הקיסר אספיינוס, טיטוס (המכונה במקורותינו 'הרשע' או אף 'בן אשתו של אספיינוס')¹, שהיה אחראי גם לשַרְפַת המקדש בשנת 70.² מסיבה זו ברניקי היא אולי הדמות היהודית ההיסטורית היחידה מימי הבית השני שאנו יודעים עליה יותר מדבריהם של מקורות לא יהודיים מאשר מדברי ההיסטוריון היהודי יוספוס, שכן יוספוס עצמו אינו מזכיר ולו במילה אחת קיומו של קשר כלשהו בין ברניקי לטיטוס. במאמר זה אטען שלמרות שתיקתו יכול יוספוס לשמש מקור בעל חשיבות עליונה לקשר בין שני הנאהבים, ובמקרים מסוימים אף מקור יחיד.

- 1 לתואר 'הרשע' ראו בראשית רבה י, ז; ויקרא רבה כ, ה; אבות דר' נתן א, א; ב, ז; לתואר 'בן אשתו של אספיינוס' ראו ספרי דברים, שכח.
- 2 על ברניקי וטיטוס ראו בין היתר: J. J. Crook, 'Titus and Berenice', *American Journal of Philology* 72 (1951), pp. 162-165; P. M. Rogers, 'Titus, Berenice and Mucianus', *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 29 (1980), pp. 86-95; M. E. Smallwood, *The Jews under Roman Rule: From Pompey to Diocletian*, Leiden 1981, pp. 285-288; D. C. Braund, 'Berenice in Rome', *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 33 (1984), pp. 120-123; A. Keaveney and J. Madden, 'Berenice at Rome', *Museum Helveticum* 60 (2003), pp. 39-43; M. Goodman, 'Titus, Berenice and Agrippa: The Last Days of the Temple in Jerusalem', B. Isaac and Y. Shahar (eds.), *Judaea; Palaestina, Babylon and Rome: Jews in Antiquity*, Tübingen 2012, pp. 181-190 ג'ורדן, ברניקי, עמ' 183-218; מירן, ברניקי, עמ' 145-195. על ניסיונו של ההיסטוריון רונלד סים "לזייף" את חיבורו האבוד של טיטוס וברניקי ראו R. Syme, 'Titus et Berenice: A Tacitean Fragment', A. R. Birley (ed.), *Roman Papers* VII, Oxford 1991, pp. 647-662; B. Levick, 'Titus and the Jewish Princess', *Wolfson College, Oxford: College Record* (1999-2000), pp. 60-73 E. Ebel, *Lydia and Berenike: Zwei selbstständige Frauen bei Lukas*, Leipzig 2009, pp. 130-147 (esp. pp. 133-138)

א. מדוע יוספוס הוא מקור מהימן לפרשת היחסים בין טיטוס לברניקי?

כיוון שכל ההיסטוריונים הרומיים מתארים את מערכת היחסים בין ברניקי לטיטוס בין השנים 75 לספירה – 'אז באה ברניקי שהיתה בשיא כוחה יחד עם אחיה, אגריפס לרומא'³ – ו-79 לספירה, שבה עלה טיטוס לשלטון, ו'את ברניקי שילח מרומא מיד, כנגד רצונה ורצונו',⁴ אפשר היה לחשוב שרק בשנת 75 לספירה נפגשו השניים, וברניקי נשארה עם טיטוס גם לאחר תום מועד הביקור המתוכנן. אילו כאלה היו פני הדברים, אפשר היה גם להבין את שתירתו של יוספוס לגבי הקשר הזה – הרי אף אחד מספריו, אפילו לא חיי יוסף (להלן: ח"י), אינו מתיימר לתאר היסטוריה יהודית לאחר נפילת מצדה ובריחת הסיקריים למצרים ולקיריני. אפילו את חייו שלו עצמו אין יוספוס מרבה לתאר לאחר הגעתו לרומא. ואולם מרמז שרומז טקיטוס עולה שברניקי וטיטוס כבר נפגשו בארץ ישראל בין אביב 67 וסתיו 68 לספירה. גם יוספוס וגם טקיטוס מספרים שלאחר התאבדותו של נירון, כשהוכרז גלבה קיסר, שלח אספסיינוס, שהיה באותה העת מפקד הלגיונות ביהודה שנלחמו ביהודים המורדים, את בנו ואת המלך אגריפס השני לרומא כדי לברך את הקיסר החדש. כשהגיעו ליוון (כנראה בינואר 69) נודע להם שגלבה נרצח. כאן נפרדו דרכיהם. אגריפס המשיך לרומא כדי לברך את הקיסר החדש אוטו, ואילו טיטוס בחר לשוב ליהודה.⁵ בין ההסברים שמציע טקיטוס להחלטה זו של טיטוס הוא קובע שהיו הסוכרים שבנו של המצביא חזר ליהודה 'בגלל געגועיו העזים לראות שוב את המלכה ברניקי' (*Berenices reginae*). מסתבר אפוא שהשניים נפגשו עוד בעת שטיטוס שהה ביהודה והיה מעורב בדיכוי מרד היהודים ברומאים. כיוון שרק יוספוס השאיר לנו תיאור מפורט של שהותם של אספסיינוס וטיטוס ביהודה בשנים אלה, רק הוא זה שיוכל לספק לנו מידע מהימן על הקשר בין טיטוס לברניקי באותה העת.

יוספוס וטיטוס

ואולם יש להתחיל את מסענו בתשובה לשאלה מדוע אין יוספוס מספר כלל על פגישתם של טיטוס וברניקי, או על הקשר הרומנטי שנרקם ביניהם במהלך המרד. כמובן, על שאלה זו אין יוספוס עצמו עונה, אך נראה שאפשר להסביר את מצב הדברים לאור יחסיהם המיוחדים של טיטוס ויוספוס. מן ההתחלה, לפי יוספוס,

3 קסיוס דיו, ספר 66, פרק 15, סעיף 1.

4 *invitus invitam*, גאיוס סויתוניוס טרנקוילוס, חיי שנים עשר הקיסרים, מרומית: אלכסנדר שור, תל אביב תשט"ו, טיטוס האלוהי 7, 2.

5 מלה"ד, 489-501; טקיטוס, היסטוריות ב, 1-2, ראו שטרן, סופרים.

טיטוס היה זה שקירב אותו אליו. לאחר התגשמות נבואתו של יוספוס לאספסיינוס, שהוא עתיד להיות לקיסר רומא, טיטוס 'שלח להביא את יוספוס וציווה להתיר את כבליו', ואמר לאביו 'אבי, הצדק דורש שיחד עם הכבלים, נסיר גם את הקלון מיוספוס'.⁶ הוא לקח את יוספוס איתו למצור על ירושלים 'ושלח [אותו] לדבר ועם האוכלוסייה המורדת] בשפת אבותיהם'.⁷ לאחר המרד, לדברי יוספוס, 'הוא שידל אותי פעמים רבות לקחת מחורבות עירי כל אשר אחפוץ לקחת', ואף חס על חייהם של מקורביו של יוספוס וגם העניק לו קרקעות ביהודה (ח"י 417-422); יוספוס גם מתאר אותו כמי ש'כה רצה שרק מן הספרים (שלי) יודע לאנשים המעשים, שחתם עליהם במו ידי וציווה שיפורסמו על חשבון האוצר' (שם, 363).

אני משערת שטיטוס ביקש מיוספוס לא להזכיר לקוראיו את מערכת היחסים בינו לבין ברניקי, ושהיו לכך סיבות אחדות. ראשית, כשיוספוס וטיטוס ישבו שניהם ברומא לאחר המלחמה, ויוספוס כתב את מלחמת היהודים (וכנראה סיים את כתיבתו סמוך לשנת 75 לספירה), הייתה ברניקי עבור טיטוס היסטוריה רחוקה. הוא נפרד ממנה בשנת 71 (כפי שאַראה למטה) ועדיין לא ידע שביקורה ברומא בשנת 75 יניב פרק שני במערכת יחסים זו. לא היה לו עניין שיחשבו שבעת שהותו ביהודה הוא התרועע עם האויב, במקום להתרכז בביצוע המשימה שעמדה לנגד עיניו. ייתכן גם שבקשה זו נועדה להגן על שמה הטוב של ברניקי בעיני בני עמה (ואולי אפילו בעיני הרומים), שכן גם לה – שהמשיכה כפי שיש לשער להתגורר ביהודה בקרב עמה – לא היו סיפורים על יחסיה עם מחריבי ירושלים עשויים להועיל.

במלחמת היהודים (להלן מלה"י) אין מקומה של ברניקי נפקד לגמרי. יש שלושה אזכורים שלה ממש בראשית המרד, והיא מופיעה בהם באופן חיובי ביותר. ראשית, יוספוס מספר על כך שברניקי הייתה בירושלים בעת שהנציב הרומי פלורוס שילח נגד אוכלוסיית העיר את חייליו בראשית קיץ 66 לספירה, ו'פעם אחר פעם שלחה את מפקדי הפרשים שלה ואת שומרי ראשה אל פלורוס והפצירה בו לשים קץ להרג (מלה"י ב, 310) ... חמת הזעם המשתוללת של החיילים הופנתה אף לעבר המלכה; לא זו בלבד שהתעללו באנשים שתפסו אותם והרגו אותם לנגד עיניה, אלא היו הורגים אף אותה לולא הקדימה ונמלטה לארמון המלך ובו נשארה כל הלילה מוקפת שומרים' (שם, 312); הוא ממשיך ומספר על כך שבעקבות עינינים אלה, היא כתבה מכתב תלונה חריף לנציב הרומי של סוריה, קסטיוס גלוס 'על העוולות שעולל פלורוס לעיר' (שם, 333); הוא גם מספר שכאשר החליט אגריפס לשאת את נאמו האנטי-מלחמתי לאוכלוסיית ירושלים זמן קצר לאחר מכן, 'הוא העמיד את אחותו

6 מלה"י ד, 627-628.

7 מלה"י ה, 361; השוו גם ה, 114; 541; ו, 94-95.

ברניקי לצדו על ארמון החשמונאים במקום שכולם יכלו לראות' (שם, 344, השו"ג שם, 402, 405). שלושת האזכורים הללו מייחסים לברניקי עמדה ביחס למרד העומד לפרוץ, הדומה לעמדה שנקט בה יוספוס ההיסטוריון לאחר שנים רבות, כשכתב את ספריו ברומא. כמוה הוא מאשים את פלוורוס בהאצת העוינות לרומא, עוינות שהביאה למרד, והוא תומך כמוה בניסיונות הפיוס של אגריפס (שלצערור, וכמובן גם לצערה, לא עלו יפה). אולם לאחר דברים אלה נעלמת ברניקי מבין דפי ספרו של יוספוס. אפילו כשהוא מזכיר את תגובת אחיה, ש'בראות המלך שלא יוכל עוד לעצור בעד סערת הרוחות של המתקוממים, ובכעסו על המנהג המחפיר שנהגו בו ... הוא עצמו שב לארצו' (שם, 407), אין הוא מציין שברניקי נמלטה עמו. אולם אין ספק שהיא התלוותה אליו, מפני שבספרו המאוחר, חיי יוסף, מתאר יוספוס כיצד התלוותה ברניקי אל אגריפס חודשים ספורים לאחר מכן בסתיו 66. 'המלכים (כלומר אגריפס וברניקי) ... עצמם באו אל בירות ברצותם לצאת לקראת קסטיוס [גלוס]', נציב סוריה, כשעלה על ירושלים בניסיון ראשון ומאכזב לשים קץ להמונות שם (ח"י 49). באותו ספר היא גם נמצאת עם אחיה ומייעצת לו לחוס על חייו של יוסטוס מטבריה (שם, 343, 355), אך דבר זה קורה כבר לאחר הגעתם של אספסיינוס וטיטוס ליהודה (שם, והשוו גם 410).

בקדמוניות היהודים של יוספוס מופיעה אפיזודה אחת הקשורה לברניקי, שבה אין היא מוצגת באופן חיובי כמו שהיא מוצגת בראשית מלה"י. בקדמוניות (להלן קד') כ מציין יוספוס: א. שאחותה של ברניקי, דרוסילה, נענתה לחיזוריו של הנציב הרומי פליקס והתחתנה עמו מפני ש'רצתה להמלט מפני קנאת אחותה ברניקי שעוררה בה בגלל יופיה' (קד' כ, 143); ב. ש'התהלכה שמועה שהיא נזקקת לאחיה (אגריפס)' (שם, 145); ג. שכדי להפריך שמועה זו היא 'פיתתה את פולימון – שהיה מלך קיליקיה – להימול ולקחת אותה לאשה ... אולם הנישואין לא נמשכו וברניקי, כפי שסיפרו, עזבה בפריצותה את פולימון והוא, עם (ביטול) הנישואין, פסק מלחיות על פי מנהגי היהודים' (שם, 145–146). דניאל שוורץ טען בזמנו שדברים אלה, המופיעים בסמיכות לדברים אחרים שנכתבו כנגד אגריפס, מעידים על כך שאין אלה מילותיו של יוספוס עצמו, ושהוא השתמש כאן במקור אנטי-אגריפאי; על כן יש לשער שהדברים נכתבו כבר אחרי מותו של המלך.⁸ לדידי, לא מקור המידע של יוספוס הוא בעל עניין כאן, אלא עצם הזכרתה של ברניקי. לא מותו של אגריפס הוא המכריע, לדעתי, לגבי זמן העלאתם על הכתב של דברים אלה אלא דווקא מותו של טיטוס. אין להניח שכל עוד היה טיטוס בחיים היה יוספוס מעז לכתוב

D. R. Schwartz, 'Katà touton ton kairov: Josephus' Source on Agrippa II', *Jewish Quarterly Review* 72 (1981–2), pp. 241–268

כך. ואכן אין חולק שאת מרבית קדמוניות היהודים כתב יוספוס בימי קיסרותו של דומיטינוס, אחיו של טיטוס, שהיה לקיסר לאחר מותו של טיטוס.⁹ הדברים נכונים גם לגבי הספר חיי יוסף, שאף הוא נכתב לאחר מותו של טיטוס, ושם אין יוספוס נמנע מלספר שכשהיה מפקד הגליל הוא עצמו שרד את מחסני התבואה של ברניקי: 'וכאשר הגעתי לעיר בית שערים, המצויה באזור הגבול של פטולמאס במרחק עשרים סטאדיות מגבע ... העמדתי את האנשים החמושים מחוץ לכפר וציוויתים לשמור היטב על הדרכים כדי שהאויבים לא יפריעו לנו עד שנוציא את החיטה. שהרי הייתה כמות גדולה השייכת למלכה ברניקי, שהובאה אל בית שערים מן הכפרים מסביב; לאחר שהטענתי את הגמלים ואת החמורים (שהבאתי רבים מהם עמי) שלחתי את החיטה אל הגליל' (ח"י 118-119). גם על דברים כאלה לא היה טיטוס בוודאי סומך את ידו.

אם כן, כיוון שאין יוספוס כותב על ברניקי במלה¹⁰, לאחר הגעת הפלאווים לארץ, כדי לדעת מה עלה בגורלה ומה היה מהלך העניינים בינה לבין טיטוס בזמן המלחמה ובעת שהותו ביהודה, יש לעקוב אחר דברים שיוספוס כתב על טיטוס ועל אגריפס, שכן בקרבתם של שני אלה מצויה הייתה גם ברניקי. כך אעשה בסעיפים הבאים.

ב. מתי נפגשו?

בסוף חורף 66-67 נשלח אספסיינוס על ידי נירון לטפל במרד שהלך והתפתח בפרובינקיה יהודה (מלה¹¹ ג, 3-4). אספסיינוס היה כבר חייל רומי ותיק אך בנו טיטוס היה עדיין צעיר ולא מנוסה. מכל מקום, שילחו אביו למצרים להביא את הלגיון ה-15 משם, והוא עצמו אסף לגיונות אחרים בסוריה (שם, 8). באנטיוכיה שבסוריה 'מצא אספסיינוס גם את אגריפס, אשר ציפה לבואו בראש כל חילו, ונחפו עם כל חילו לצאת לכיוון פטולמאס (= עכו)' (שם, 29), בעוד 'טיטוס עבר את הים מאכיה לאלכסנדריה ... קיבל את הפיקוד על החיל שעליו נשלח לפקד ובעזרה מאומצת הגיע עד מהרה לפטולמאס' (שם, 64). אם כן, כאן נפגשו שלוש הנפשות הפועלות – טיטוס, אספסיינוס ואגריפס. האם הייתה גם ברניקי עמהם? העובדה שאין היא נזכרת במלה¹² איננה צריכה להפתיע, אבל כיוון שפגישה זו מתוארת גם בחיי יוסף, השוואת המידע עשויה לסייע בפתרון שאלה זו. בחיי יוסף אנו קוראים: 'אחרי זמן לא רב בא אספסיינוס לצור ואתו המלך אגריפס' (שם, 407), ובסעיף 410 נזכר המלך אגריפס עם אספסיינוס בפטולמאס. בשני המקרים אין זכר לברניקי.

9 H. St. John Thackeray, *Josephus: The Man and the Historian*, New York 1929 ראו

בייחוד עמ' 51-52.

אם אנו משווים תיאור זה לשני תיאורי בואו של קסטיוס גלוס ליהודה חצי שנה קודם לכן – האחד במלה"י והשני בחיי יוסף – אנו מגלים דבר מעניין. בעוד במלה"י קובע יוספוס שקסטיוס 'יצא מאנטיוכיה ולקח עמו את הלגיון השנים עשר ... עליהם נוספו כוחות עזר אשר שלחו לו המלכים ... אגריפס שלח [אלפיים] רגליים אך קצת פחות מאלפיים פרשים' (מלה"י ב, 500), הרי בחיי יוסף אנו למדים ש'אגריפס וברניקי ... באו אל ביירות ברצותם לצאת לקראת קסטיוס' (ח"י 48-49). חיי יוסף מגלה אפוא שברניקי התלוותה אל אחיה במקרה זה. נראה לי שאילו הייתה ברניקי מתלווה אל אחיה כשיצא לקראת אספסינוס וטיטוס, היה יוספוס מזכיר זאת בחיי יוסף.

אם כן, נראה שלא ברגע זה נפגשו ברניקי וטיטוס. ואולם בהמשך דבריו במלה"י מצביע יוספוס, לדעתי באופן שאינו משתמע לשני פנים, על הרגע שבו אירע המפגש ביניהם. בראשית תיאורו את המערכה הצבאית בגליל מתרכז יוספוס במצור על יודפת (מלה"י ג, פרק ז [132-133]). לאחר שהוא מסיים לתאר מערכה זו (ביולי 67) הוא ממשיך ומספר שאחר כך 'יצא אספסינוס לתור את ממלכת אגריפס, שכן המלך הזמינו, בבקשו הן לקבל את פני המצביא ואת חילו בכל עושר ביתו, הן להשיב בעזרתו את הסדר לממלכתו. הוא ... עבר לקיסריה הנקראת על שמו של פיליפוס. כאן הניח לחילו להינפש עשרים יום, והוא עצמו הסב בסעודות והקריב לאל זבחי תודה על הצלחותיו' (שם, 443-445). יש להניח שאירוע זה הוא שהביא לפגישתם של ברניקי וטיטוס.¹⁰

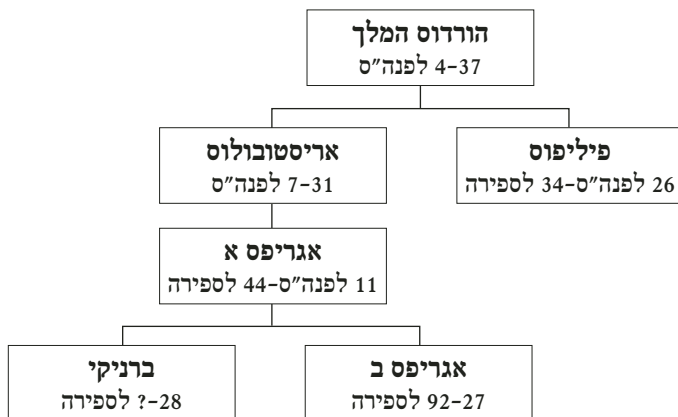
משחזורי את מאורעות המרד אני מסיקה שאת מרביתו העבירו האחים, אגריפס וברניקי, בקיסריה פיליפי – היא בניאס. העיר הזאת נבנתה כבר כבירתו של פיליפוס, בנו של הורדוס (קד' יח, 28); את הטריטוריה של פיליפוס העניק נירון כממלכה לאגריפס בשנת 53, לאחר שלקח ממנו את כלקיס בלבנון, שבה שלט מאז שמת דודו הורדוס, אחיו של אביו ובעלה של אחותו ברניקי, בשנת 49 (שם, יט, 277; כ, 128). עם ממלכת דודו ירש אגריפס גם את אחותו, שהייתה אלמנתו של המלך המת ובעלת תואר מלכה (כפי שעולה מכתובות בנות אותה העת שמזכירות אותה, ולא רק מדברי יוספוס¹¹), ויש להניח שאף את החסות על שני בניה התינוקות היתומים (שם, 104). ברניקי הייתה רק בת 20 וכבר התאלמנה פעמיים (ראו קדמוניות יט,

10 והשוו גם ג'ורדן, ברניקי, עמ' 183.

11 לעניין הכתובות ראו O. Puchstein et al., 'Zweiter Jahresbericht über die Ausgrabungen in Baalbek', *Jahrbuch des kaiserlich deutschen-archäologischen Institut* 17 (1902), pp. 87-123 (at p. 107 n. 43); G. Macurdy, 'Julia Berenice', *The American Journal of Philology* 56 (1935), pp. 246-253 (at p. 246); G. C. R. Schmalz, *Augustan and Julio-Claudian Athens: A New Epigraphy and Prosopography*, Leiden 2009, p. 128;

276-277; כ, 104). סביר שאגריפס התקשה למצוא גבר ראוי שיסכים לשאת אותה לאחר מותם של שני בעליה הקודמים, והיא נשארה איתו בכלקיס. אחר כך כשעבר לבניאס היא התלוותה אליו.

אילן יוחסין של השושלת ההרודיאנית המאוחרת:

במהלך המלחמה, לאחר שברחו מירושלים, וארמונם שם נשרף (מלה"י ב, 426) ואף לאחר שטבריה מרדה וגם שם שרפו התושבים את ארמון אנטיפס שאותו ירשו (ח"י 69), ואחרי שרכושם בגליל נשרד שוב ושוב (מלה"י ב, 597; ח"י 131), כולל על ידי יוספוס עצמו (ח"י 118-119), מצאו האחים שכדי לשמור על ביטחונם האישי עליהם להסתגר בקיסריה פיליפי ואף לבצר אותה. הדברים עולים מתיאור אחד אצל יוספוס הנוגע לאויבו בנפש – יוחנן מגוש חלב:

לצד זה הוסיף יוחנן גם תעלול אחר: הוא אמר שהיהודים היושבים בקיסריה פיליפי, שהיו סגורים כמצוות המלך בידי מודיוס מנהל השלטון, שלחו אליו וביקשו – מכיוון שלא היה להם שמן טהור שיוכלו להשתמש בו – שייתן את דעתו לכך שיימצא כזה לספק להם, פן מתוך כוונה ישתמשו בשמן יווני ויפירו את ההלכות. ואת זאת לא אמר יוחנן מתוך יראת שמים, אלא מתוך חמדנות שפלה גלויה ביותר (ח"י 74-75).

נראה סביר שאגריפס אכן סגר את קיסריה פיליפי – אין יוצא ואין בא – כדי לוודא שלא תמרוד. יש להניח שגם הזמנתו הנדיבה של אגריפס לאספסיינוס וטיטוס לבוא להתארח אצלו מטרתה הייתה להראות להם כיצד הוא ואחותו, ששמרו על נאמנותם לרומא, נאלצים להגן על עצמם מפני בני עמם המורדים.

מכל מקום, אחרי החגיגות בקיסריה פיליפי הראה אספסיינוס יחס אוהד ומועדף לאגריפס במהלך כל המלחמה. למשל, אנו למדים ש'בהיורדע לו שטבריה עומדת להתמרד וטריכאי התמרדה כבר – שתי הערים היו חלק מממלכתו של אגריפס – סבר שזה הזמן הנכון לצאת למלחמה נגד מורדים אלה ... גם כדי לגמול לאגריפס על הכנסת האורחים הנאה שלו' (מלה"י ג, 445); כאשר נכנעו תושבי טבריה 'כמחווה למלך אסר על שוד ומעשי בריונות ולמענו גם נמנע מהריסת החומות, לאחר שקיבל ממנו ערובות כי בני העיר יישארו גם בעתיד נאמנים לרומא' (שם, 461). בהמשך, לאחר ניצחונו (בעיקר של טיטוס) על העיר טריכאי, מכר אספסיינוס 'כשלושים אלף וארבע מאות איש לעבדים, למעט אלה שבאו מממלכת אגריפס, שאותם העניק שי לאגריפס ונתן למלך לעשות בהם כרצונו ...' (שם, 540-541). יש להניח שחסדים אלה העניק אספסיינוס לאגריפס לא רק בגלל נאמנותו הבלתי מעוררת של המלך, אלא גם בגלל מערכת היחסים המיוחדת שנקשרה בין בנו לבין אחותו של אגריפס.

ג. היכן היה טיטוס בין נובמבר 67 לינואר 69?

גם לאחר מעלליו המפוארים בטריכאיה המשיך טיטוס, לשיטתו של יוספוס, להיות חוד החנית של המלחמה הרומית בגליל. הוא כבש עם אביו את גמלא בספטמבר 67 (מלה"י ד, 70-83) ואחר כך גם את גוש חלב (שם, 84-120), וכך נכבש הגליל כולו' (שם 120). בהמשך דברים אלה מספר יוספוס כיצד ברח יוחנן מגוש חלב מעירו לירושלים וכיצד פרצה בה מלחמת אזרחים. בפעם הבאה שיוספוס מתפנה לעסוק בטיטוס הוא מציין שהוא 'הגיע מגוש חלב לקיסריה ...' (מלה"י ד, 130). כמובן, רוב החוקרים סבורים שמדובר בקיסריה שעל הים, שהייתה מושבו של הנציב הרומי ביהודה, ושבה קבע אספסיינוס עוד קודם את בסיס היציאה שלו. ואולם לפחות במקום אחד קודם לכן, כאשר יוספוס מזכיר את 'קיסריה' ללא תוספת, סוברים החוקרים שמדובר בקיסריה פיליפי. בח"י 52, שבו מתואר ניסיון המרידה של ורוס (המכונה 'אורס' במלה"י) באגריפס, כתב עליו יוספוס ש'בגלל הסורים בקיסריה התחיל לחשוב בגדולות'. על דברים אלה כותב דניאל שורץ בפירושו לחיי יוסף:

נראה שהכוונה לקיסריה פיליפי (בניאס). אמנם ידועה היטב האיכה בין יהודים וסורים בקיסריה אשר על שפת הים ... אולם העיר ההיא היתה רחוקה מתחומו של אגריפס השני ולכן של ורוס, ואילו קיסריה פיליפי הייתה באזור הממלכה ... (עמ' 77, הערה 98).

יִתְּרָה מִזּוֹ, בְּתִיאוֹר אִירוּעִים אֱלֹהִים בְּמִלְהָא"י טוֹעֵן יוֹסְפּוֹס מְפוֹרְשׁוֹת ש'אִפִּילוּ בְּמַמְלַכַת אֲגָרִיפּס נִרְקַמָּה מִזִּימָה נֹגֵד הַיְהוּדִים' (מִלְהָא"י ב, 481) וְקִיסְרִיָּה שֶׁל הַיָּם לֹא הִיִּתְּתָה חֶלֶק מִמַּמְלַכְתּוֹ שֶׁל אֲגָרִיפּס.

נראה אפוא שלאחר הניצחון הרומאי בגליל, ובדיוק עם בוא חורף 67-68, בא טיטוס לעירה של ברניקי, וחשוב יותר – נעלם לחלוטין מדפי ספריו של יוספוס ליותר משנה. באביב 68 אנו למדים ש'אספסינוס יצא מקיסריה ליבנה ולאשרוד, הכניע אותן, השאיר בהן חילות משמר ושב לקיסריה ...' (מלה"י ד, 130); הוא כבש את גדרה בעבר הירדן (שם, 413-418), את אידומאיה (שם, 440-448), את השומרון (שם, 449), ואת יריחו וסביבותיה (שם, 450-451), ועל ידי כך כיתר למעשה את ירושלים. בכל המהלכים האלה אין שמו של טיטוס נזכר ולו פעם אחת.

ביוני 68 אנו למדים ש'לאחר שובו לקיסריה התכונן אספסינוס לעלות בראש כל צבאו על ירושלים כאשר הגיע הידיעה על מות נרון' (שם, 491). גם כאן מצוי אספסינוס לבדו. יוספוס מוסיף ומספר ש'לאחר שנודע לו כי גלבה היה לשליט נמנע מכל פעולה צבאית והמתין עד אשר יקבל ממנו הוראות [איך ינהג ב'יהודים' (שם, 498)]. טיטוס שב ומופיע מיד לאחר דברים אלה, כשאנו מתבשרים שאספסינוס 'שלח אליו את בנו טיטוס לברכו ולקבל ממנו הוראות [איך ינהג ב'יהודים' (שם)]. מתי בדיוק שלח אספסינוס את טיטוס למשימה זו? זאת אנו למדים מהמשך תיאור מסעו של טיטוס: 'אך כאשר עברו באניות המלחמה דרך אכאיה – הימים היו ימי חורף – נרצח גלבה לאחר ששלט שבעה חודשים ושבעה ימים ...' (שם, 498-499). קל לחשב בדיוק מתי נודע לטיטוס על רצח גלבה, ומכאן גם מתי הפליג. קודם כל, יוספוס עצמו אומר שהיה חורף בעת שיצא לדרך. תנא דמסייע לכך היא העובדה שרצח גלבה אירע רק בינואר 69. כלומר יש להניח שטיטוס לא יצא להפלגתו לפני דצמבר 68 או אף ינואר 69, ושהידיעה על רצח גלבה הגיעה אליו בשלהי ינואר או כבר בפברואר 69. מסתבר אפוא שמנובמבר 67 ועד לינואר 69 נעלם טיטוס לחלוטין מעל דפי מלה"י של יוספוס. היכן היה כל אותו זמן? לדעתי ההסבר הסביר ביותר להיעדרו הוא שטיטוס נמצא כל אותו הזמן בבירתם של אגריפס וברניקי, בניאס, עם אהובתו, כנראה ברשותו של אביו.

ד. כיבוש ירושלים

בספרים החמישי והשישי של מלה"י, שבהם מתוארים כיבוש ירושלים ושַׁרְפַת המקדש, אין בכלל ספק שטיטוס הוא גיבור הסיפור. הוא מתואר כחייל אמיץ, סמל ודוגמה לפקודיו, כפי שיש לצפות מקצין רומי. אולם בו בזמן הוא גם מתואר כמי שאיננו שש אלי קרב; הוא נגרר לתוך המלחמה בעל כורחו, ובכל הזדמנות הוא עושה כמיטב יכולתו לשים קץ לקטל ולסבל. שוב ושוב הוא שולח את יוספוס לדבר על לבם של המורדים כדי להניאם מלהמשיך במלחמתם: לפני תחילת הקרבות 'קרא להם, באמצעות יוספוס, לבוא לידי הסכם אתו' (מלה"י ה, 114); לאחר כיבוש החומות השלישית והשנייה 'בידעו כי פעמים הרבה יעיל הדיבור מן הנשק, קרא ליהודים להסגיר את העיר אשר כבר נכבשה למעשה וכך להצילה' (שם, 361); ולבסוף לפני המתקפה על המקדש עצמו 'הוא הוסיף והפציר בהם בתוקף לחוס על עיר מולדתם להרחיק את האש שכבר החלה ללחך את המקדש ולחדש את הקרבת הקרבנות היומית לאלהים' (שם ו, 97). למעט ממש סמוך לכיבוש העיר, כאשר נפלו אליו פליטים שברחו מן העיר הנצורה, הוא חס על חייהם (שם, 113-115; 356; 387). בשתי הזדמנויות שונות מתאר יוספוס כיצד השתדל טיטוס להידבר עם ראשי המורדים, שמעון בר גיורא ויוחנן מגוש חלב, כדי למנוע את המשך הקטל (שם, 124-127; 327-350); דבריו בזכות הצלת המקדש במועצת המלחמה שכינס לפני שפתח במתקפה עליו ידועים היטב: 'טיטוס הודיע כי אף אם יעלו היהודים [למקדש] וילחמו משם, לא ינקום בדברים שאין בהם רוח חיים על עוול שעשו בני אדם, ולעולם לא יעלה באש בנין כה מפואר' (שם, 241).

מטרת דברים אלה היא להציג את טיטוס באור מסוים מאוד, שנראה ליוספוס חיובי ביותר, והם אינם משקפים בהכרח את המציאות ההיסטורית. למשל, בכתביו של הכרונוגרף הביזנטי, סולפיקיוס סוורוס, השתמר תיאור ראי של אותה מועצת מלחמה, ובה דווקא טיטוס מוצג כתומך הנלהב ביותר של שַׁרְפַת המקדש: 'כדי שדתם של היהודים והנוצרים תושמד לגמרי'.¹² רוב החוקרים סבורים שמקורו של סוורוס הוא בכתביו האבודים של ההיסטוריון טקיטוס,¹³ שבוודאי שאף להציג את טיטוס אחרת לגמרי מאשר הציגו יוספוס.¹⁴ כיוון שאין דרך לדעת מה היה באמת

12 סולפיקיוס סוורוס, כרוניקה ב, 30, 7.

13 למשל מנחם שטרן, סופרים, ב, עמ' 64 מתעד את סולפיקיוס סוורוס תחת הערך 'טקיטוס'.

14 ראש המדברים בעד גישה זו הוא ג' אלון, מחקרים בתולדות ישראל בימי בית שני ובתקופת

המשנה והתלמוד, א, תל אביב תשי"ד, עמ' 206-218 וראו גם ביבליוגרפיה שם. לאחרונה

הציע T. Leone, 'Against Caesar's Wish: Flavius Josephus as a Source on the Burning

of the Temple', *Journal of Jewish Studies* 58 (2007), pp. 39-51, שיש להפוך את

באותה מועצה (ואם בכלל התקיימה), יש להיזקק לשאלה אחרת והיא, לאיזו מטרה משמשת הרטוריקה של יוספוס המציגה את טיטוס כפייסן? מי עשוי היה לקרוא את דבריו אלה של יוספוס ולהתרשם מהם לטובה?¹⁵ אין ספק שבעיני יוספוס עצמו זוהי התנהגות של מנהיג אידיאלי, בראש ובראשונה כי הוא תומך בדעותיו של יוספוס עצמו. אולם ברור שלא יוספוס הוא הקורא שאליה מכוון ספרו. מי עוד עשוי להתרשם לטובה מטיטוס מתוך ורחמן? ברור, למשל, שאם היהודים היו קהל היעד, הרי הרטוריקה נכשלה לחלוטין. לאחר חורבן ירושלים ושרפת המקדש לא היה אפשר בשום דרך שהיא להציל את המוניטין של מי שהחריבם. במקורות פנים-יהודיים, דהיינו ספרות חז"ל, מופיע טיטוס כאחד מן השליטים הרשעים ביותר שידעו היהודים. התלמוד הבבלי מספר באריכות על העונשים שבהם נענש – בעולם הזה ובעולם הבא – בעקבות מעשיו אלה.¹⁶ מכל מקום, לדברי יוספוס עצמו לא היה הספר הזה מיועד ליהודים. הוא כתב:

‘גמרתי אומר לספר ליושבי האימפריה הרומית בתרגום ליוונית את הדברים אשר חיברתי לפני כן בשפת אבותי ושלחתי לעמים במזרח שאינם יודעי יוונית’ (מלה"א, 3).

ואולם יש לברר, ראשית לכול, האם אין בהצגתו של טיטוס (לקוראי היוונית ובעיקר לרומים) כמי שמתרפס בפני היהודים ומשתדל ככל יכולתו שלא להילחם בהם, החמצת המטרה שלשמה נכתב חיבורו של יוספוס? האם אין בדברים אלה גנאי בעיני הרומים? האם אין זו סתירה לאופן שבו יש להציג את בן הקיסר, החייל הרומאי העשוי ללא חת, הנלחם במורדי האימפריה ומכניע אותם ללא רחם? ואם אכן עשויה התרמית של טיטוס שיצר יוספוס להמאיסו על עמו, מדוע התיר בן הקיסר להיסטוריון להציגו באור זה? יש אפוא להניח שדווקא טיטוס עצמו הוא שביקש מיוספוס לתארו כך ויוספוס נעתר לו. ומדוע שירצה טיטוס להופיע בתדמית כזו? אני סבורה שטיטוס ידע שברניקי תקרא את הספר. אני סבורה שברניקי

M. Pucci Ben Zeev, 'Between Fact and Fiction: אצל Josephus' Account of the Destruction of the Temple', J. Pastor, P. Stern and M. Mor (eds.), *Flavius Josephus: Interpretation and History*, Leiden 2011, pp. 53–63
 15 על קהל הקוראים של יוספוס ברומא ראו למשל H. M. Cotton and W. Eck, 'Josephus' Roman Audience: Josephus and the Roman Elites', J. Edmondson, S. Mason and J. Rives (eds.), *Flavius Josephus in Flavian Rome*, Oxford 2005, pp. 37–52
 וראו J. Barclay, 'The Empire Writes Back: Josephus Rhetoric in Flavian Rome', *ibid.*, pp. 315–332 (at pp. 316–321)
 16 אבות דר' נתן ב, ז; בבלי, גיטין נו ע"ב – נו ע"א.

היא מהאנשים היחידים שטיטוס רחום ואדיב כלפי היהודים עשוי היה לשאת חן מלפניה. אני סבורה שדימוי זה של טיטוס נכתב בעבורה. בשנים שיוספוס עמל על כתיבת מלה"י ישבה ברניקי בכניאס, וטיטוס עם יוספוס ישבו ברומא; אני סבורה שגם בריחוק זמן מן הימים שבהם היו יחד, עדיין היה חשוב לטיטוס מה תחשוב עליו ברניקי, יותר ממה שהיה חשוב לו לרצות את קהל קוראי יוספוס ברומא. כל השנים שבהן חיו טיטוס וברניקי בנפרד לא נשא טיטוס אישה אחרת על פניה; וגם אחרי יותר מארבע שנים של פירוד, מששבו ונפגשו, ניעור מחדש העניין המשותף שלהם איש ברעהו.

ה. ההייתה ברניקי נוכחת במצור על ירושלים?

נראה שיש סוג של קונסנסוס בין החוקרים שאגריפס וברניקי היו נוכחים בירושלים בעת שטיטוס צר על העיר. רות ג'ורדן, מחברת הביוגרפיה המקיפה ביותר שנכתבה עד היום על ברניקי, קבעה ש'ממגוריהם במחנה (הצרים) נשקפה לברניקי ואגריפס במלוא הדרה העיר שעדיין קיוו להציל'.¹⁷ בנעימה לא שונה בהרבה כתב לאחרונה סטיב מייסון, מחשובי חוקרי יוספוס בדורנו: 'זמה בדבר המלך אגריפס וברניקי? האחים ההרודיאנים הקרובים, שהיו נוכחים עם, או מצויים לא הרחק מטיטוס, להשיא עצה ככל הנדרש, בוודאי רצו להציל את העיר, המקדש והאליטה השולטת'.¹⁸ חוקר אחד הציע שנוכחותה של ברניקי במחנה הרומי שימשה השראה למחבר ספר יהודית החיצוני. לשיטתו של אמיל מירו, קרא מחבר זה לברניקי ללכת אל אוהלו של המצביא הצר על העיר, לפתותו ולהתנקש בחייו, כמו גיבורת ספרו, יהודית, שכתרה את ראשו של המצביא הולופרנס במחנה האשורי.¹⁹ יוסף קלוזנר זיהה את הזונה, שלפי התלמוד הבבלי בעל טיטוס על גבי ספר התורה שפרש על המזבח בעת שנכנס לקודש הקודשים (בבלי, גיטין נו ע"ב), עם ברניקי.²⁰ ואולם חשוב לציין שבשום מקום אין יוספוס מזכיר לא את אגריפס ובוודאי לא את ברניקי במחנה הרומאי שצר על ירושלים.

לעומת זאת, יוספוס מתאר מפורשות מה עשה טיטוס מיד עם סיום המצור על העיר. תחילה עשה כל מה שיש לעשות לאחר ניצחון שכזה:

17 ג'ורדן, ברניקי, עמ' 197.

18 S. Mason, *A History of the Jewish War*, Cambridge 2016, p. 501

19 מירו, ברניקי, עמ' 155; 167–174. ייתכן שמירו עצמו היה מושפע מן הרומן ההיסטורי של לואיס פויכטוונגר, יוסף בן מתתיהו, שבכרך השלישי שלו נטען שספר יהודית נכתב בהקשר של מלחמת היהודים ברומאים.

20 י' קלוזנר, היסטוריה של הבית השני, כרך ה, ירושלים תשי"ב, עמ' 265.

השאיר במקום כחיל משמר את הלגיון העשירי ... [ברוך] את הצבא כולו על הצלחותיו והעניק את הגמול היאה לאלה שהצטיינו בקרב ... ערך תפילות לשלום כל הצבא ... ופנה לזבוח זבחי תודה על הנצחון ... הוא עצמו יחד עם המפקדים הבכירים, חגג שלושה ימים ... אחר כך ירד עם צבאו לקיסריה שעל חוף הים, הפקיד שם את שלל המלחמה הרב וציווה להחזיק בעיר זו את שבויי המלחמה תחת משמר (מלה"ז, 5-20).

אולם מיד אחר כך 'טיטוס העתיק את מחנהו מקיסריה שלחוף הים ובא לקיסריה הנקראת על שם פיליפוס' (שם, 23). ברור שפניו היו מועדות אל ברניקי. יש עתה לברר מה הייתה הדחיפות בכך? הבה נחשב כמה זמן עבר מאז התראו השניים לאחרונה. טיטוס יצא, ככל הנראה, לאלכסנדריה שבמצרים בפברואר שנת 70 כדי לגייס את כוחותיו. לירושלים הגיע כחודשיים אחר כך, בניסן (אפריל) ממש עם הגיע חג הפסח (מלה"ז, ה, 99). המצור הסתיים באב (ספטמבר) אותה שנה. לפחות שמונה חודשים עברו מאז שהיו השניים יחדיו. רק אם לא הייתה ברניקי נוכחת במצור על ירושלים, יש היגיון בחיפוזן שבו עשה טיטוס את דרכו לעיר שבה התגוררה.

1. מסעות טיטוס בארץ ישראל לאחר המלחמה

אף שאספסיינוס נהיה זה מקרוב לקיסר רומא, לא מיהר טיטוס לחזור לעירו לאחר סיום המלחמה ביהודה. אומנם גם יוספוס וגם סווטוניוס מספרים שאל מסעו הימי לרומא יצא טיטוס מאלכסנדריה, אך בעוד אצל סווטוניוס נראה כאילו מיד לאחר כיבוש ירושלים הגיע טיטוס לבירת מצרים, ומשם מיהר אל בירת האימפריה (סווטוניוס, טיטוס האלוהי, 5), הרי יוספוס מקדיש חלקים נרחבים בראשית ספר ז של מלה"ז לשורת מסעות שנסע טיטוס בין סתיו 70 ואביב 71, בטרם שם פעמיו לשוב לרומא. תחילה מספר יוספוס:

ואילו טיטוס העתיק את מחנהו מקיסריה שלחוף הים ובא לקיסריה הנקראת על שם פיליפוס. שם שהה זמן רב וערך משחקי ראוה מסוגים שונים. שבויים רבים נספו בהם, מקצתם הושלכו לחיות טרף. מקצתם נאלצו להלחם בקבוצות גדולות איש באחיו כאילו היו אויבים ... בעת שהייתו בקיסריה חגג [טיטוס] ברוב פאר את יום הולדתו של אחיו, ולכבודו דחה את הענשתם של רבים מן [השבויים] היהודים. ואכן מספר היהודים שנהרגו בקרבות עם חיות טרף, או איש בחרב אחיו, או נשרפו באש עלה על אלפיים וחמש מאות (מלה"ז, ז, 23-24; 37-38).

תיאור מעשי זוועה אלה בוודאי מסתיר את העובדה שפניו של טיטוס בבואו לקיסריה פיליפי היו לאהבה ולא למלחמה. ואולם התיאור תואם היטב את המתבקש ממצביא רומי מנצח, כפי שמוכיח גם המשך מעלליו של טיטוס ברחבי סוריה:

אחר כך בא קיסר לביירות – שהיא עיר בפויניקיה ומושב רומית – שהה בה זמן ממושך יותר וחגג את יום הולדת אביו בפאר רב אף יותר, הן בכספים הרבים שהוציא על המופעים השונים והן ברעיונות החדשים שהגה כאשר להוצאות אחרות שעלויותיהן רבות. המון רב של שבויים קיפחו את חייהם באותו אופן כמו בחגיגה הקודמת (שם, 39-40).

לאחר שהותו בכירות, המשיך טיטוס לעבור מעיר לעיר בכל סוריה וגם בהן 'העלה הופעות מפוארות וניצל את שבויי המלחמה היהודים להצגת הריגתם איש בידו אחיו' (שם, 96). אין סיבה להטיל ספק באמיתותם של תיאורים אלה, כמו שאין מקום לתמוה האם אומנם גם הזוג המלכותי, האחים אגריפס וברניקי, אכן נטלו בהם חלק – התשובה היא בוודאי חיובית.

לאחר חגיגות אלה מספר יוספוס שטיטוס הקדיש זמן מסוים גם לתיירות. הוא ביקר בנהר הסמבטיון, שלדברי יוספוס

נהר זה זורם בין עראקה, עיר בממלכת אגריפס, לרפאני, ולו תכונה מיוחדת ומפלאה. בשעה שהוא זורם, זרימתו שופעת, חזקה וכלל לא איטית. אחר כך חדלים המים מן המעיינות שישה ימים והערוץ נעשה יבש למראה. ואז, ביום השביעי, זורם הנהר שוב בשטף, כאילו לא חל בו שום שינוי ... מכאן כינויו 'נהר השבת' (שם, 97-99).

אין זה מענייננו כאן לברר את מידת האמינות של קביעה זו, או לחקור האם אכן קיים (או היה קיים בעבר) בחבלי ארץ אלה נהר בעל תכונה כזאת, והאם יוספוס הכירו מכלי ראשון (כמו מקומות גאוגרפיים רבים שהוא מתאר).²¹ לענייננו חשוב רק לשים לב שלפי יוספוס שהה טיטוס עוד זמן רב בארץ ועסק גם בדברים שלא היו קשורים כלל למלחמה שזה עתה סיים בהצלחה, ושלשמה הגיע ליהודה. עוד המשיך טיטוס ונסע לאנטיוכיה שבסוריה ובה דן בבקשתם של תושבי העיר לגרש מקרבם את היהודים שהתגוררו בה. טיטוס סירב למלא את בקשתם בטענה

21 לדיון בנהר זה אצל יוספוס ואצל פליניוס ראו לאחרונה D. Stein Kokin, 'Toward the Source of the Sambatyon: Shabbat Discourse and the Origins of the Sabbatical River Legend', *AJS Review* 37 (2013), pp. 1-28

ש'הרי ארצם, אשר לשם – בהיותם יהודים – היה צריך לגרשם, חרבה; ועתה אין מקום [בעולם] שיהיה מוכן לקבלם' (שם, 109). מאנטיוכיה המשיך טיטוס 'מיד בדרכו אל זאוגמה אשר על נהר הפרת; כאן באה לקראתו משלחת צירים מטעם וולוגסס (הראשון, 51-78 לספירה) מלך הפרתים, שהגישו לו זר זהב לכבוד נצחונו על היהודים' (מלה"ז, 105). התחנה האחרונה במסעו, לפני שהגיע לאלכסנדריה, הייתה בחורבות ירושלים, שם 'השווה את שממונה הנוגה שנגלה לעיניו לתפארת העיר לפניו, והעלה על לבו את זכר הדרם של הבניינים ההרוסים [עתה] ואת יפעתם בימים עברו וחש צער על חורבן העיר. שלא כדרכם של אחרים, לא התפאר כי כבש בחזק יד עיר כה מפוארת וכה גדולה, כי אם שב וקילל פעמים רבות את מחוללי המרד אשר הביאו את העונש הקשה הזה על העיר. וכך הראה בכירור שאינו רוצה כי השם אשר יצא לגבורתו יהיה מושתת על ייסורי הנענשים' (שם, 112-113). לאחר דברים אלה המשיך טיטוס בדרכו לאלכסנדריה.

האם נסע טיטוס מבניאס לירושלים דרך סוריה והפרת לברו, או שמא נלוותה אליו ברניקי? אין ספק שהמסע יצא מעירה ונראה סביר שטיטוס יצא אליו חלקית למענה – מעין ירח דבש למערכת יחסים שאין לה כל סיכוי להתממש. יש לשים לב למהפך שעברה מערכת היחסים ההירארכית בין טיטוס לברניקי במהלך הזמן שבו אנו עוקבים אחריה. כשנפגשו טיטוס וברניקי, היה הוא בנו של גנרל רומי פלבאי מזדקן, והיא מלכה – צאצאית לשתי שושלות מלכים מפוארות בנות כמאתיים שנה. ואולם במהלך המלחמה נהפכו על פיהם היוצרות – הוא הפך לבנו של קיסר רומא, יורש העצר האימפריה הגדולה בעולם, והיא הייתה מלכה מזדקנת, בתואר בלבד, בממלכת חסות פרובינציאלית, הכפופה בכל לרצונו הטוב של טיטוס. גם הזמן לא פעל לטובתם. ברניקי הייתה מבוגרת מטיטוס ב-11 שנה, וככל שעבר יותר זמן הייתה ההתאמה ביניהם פחות סבירה. העם הרומי רצה שליוורש העצר שלו תהיה אישה המסוגלת להעמיד ולדות – יורשים לכס הקיסרים. אין ספק שלכך לא הייתה עוד ברניקי מסוגלת. לכל אלה יש להוסיף כמובן את יהדותה, שלא יכלה לסייע לה להתחבב על העם הרומי בעת הזאת, אחרי המלחמה האיומה של היהודים ברומאים, שאך זה הסתיימה.

לאור מצב עניינים זה יש להניח שברניקי וטיטוס ניצלו את מעט הזמן שעמד לרשותם כדי לבלות זה עם זה, וגם לקיים מסע רומנטי, שתחילתו בבניאס, עירה, וסופו על רקע חורבות ירושלים שהוא החריב, לפני שטיטוס התבקש להתייצב בבירת האימפריה. הוא חזר לרומא, והיא, יש לשער, חזרה לבניאס. למעלה מארבע שנים נמשכה הפרידה ביניהם. ואולם (גם) את הפרק הבא במערכת היחסים ביניהם לא כתב יוספוס, ועל כן יש לספר אותו על סמך מקורות מילוליים יותר, שלא חסכו במילים או בכיקורת כספרם אותו. אולם אין זה נושאו של מאמר זה.

מקורות

טקיטוס, היסטוריות = ראו שטרן, סופרים
 סולפיקיוס סוורוס = ראו שטרן, סופרים

ספרי יוספוס

ח"י = חיי יוסף, פלאוויוס יוספוס (יוסף בן מתתיהו), תרגום חדש מבוא ופירוש מדעי מעודכן,
 מאת דניאל שוורץ, 2007
 מלה"י = יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים ברומאים (תרגום: ליזה אולמן), ירושלים 2009
 קד' = יוסף בן מתתיהו (פלביוס יוספוס), קדמוניות היהודים, תרגם מיוונית וצירף מבוא, הערות,
 ביאורים, מפות ותמונות אברהם שליט, כרכים א-ב, ירושלים תשכ"ג

רשימת הקיצורים

ג'ורדן, ברניקי = R. Jordan, *Berenice*, London 1974
 מירו, ברניקי = É. Mireaux, *La reine Bérénice*, Paris 1951
 שטרן, סופרים = M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, Jerusalem 1980